

Viure a la frontera (1640-1697). Una visió de la frontera des de baix

Per Pere Gifre Ribas

Resum

L'estudi de les percepcions de la frontera traçada pel tractat dels Pirineus es fa tenint en compte les situacions que van viure els seus protagonistes. Des dels que van veure com quedaven segrestades les rendes per haver quedat els patrimonis situats a l'altra banda de la frontera i les estratègies que haurien de portar a terme, fins als que van haver de patir l'existència de la frontera que, a la segona meitat del segle XVII, volia dir guerra, fiscalitat de guerra i exigències sobre les seves vides i patrimonis. L'Empordà esdevé frontera de dues monarquies després de 1659 i això es va notar especialment en forma de guerres en el període de 1640-1697.

Paraules clau

Frontera, frontera de monarquies, percepció de la frontera des de baix, guerres, fiscalitat de guerra, Empordà, segle XVII

Abstract

A study of perceptions of the border traced by the Treaty of the Pyrenees through the situations lived by its testimonies. From those who saw how their incomes were seized because their landed property was now on the other side of the border and the strategies that had to be created, to those who suffered the existence of the border which, in the second half of the seventeenth century meant war, war related taxes and demands on their lives and patrimonies. The Empordà became borderland of two monarchies after 1659 and this especially represented wars in the period between 1640 and 1697.

Keywords

Border, border between monarchies, perception of the border from below, wars, war taxes, Empordà, seventeenth century

DOI: 10.2436/20.8010.01.81
IEE, Figueres, (2011), p. 257-278

El tractat dels Pirineus (1659) i les conferències posteriors, entre les quals les celebrades a Ceret, Llívia i Figueres,⁽¹⁾ van posar fi a una guerra que durava des de 1635. El tractat va delimitar la frontera entre la monarquia del rei catòlic i la monarquia del rei cristianíssim, que esdevindria la frontera dels estats francès i espanyol, amb tot, però, no quedaria definida totalment fins al tractat de Baiona (1866 i 1868).

L'article 42 del Tractat de 1659 establia que les muntanyes dels Pirineus, d'ara endavant, esdevindrien els límits de les dues monarquies, no precisava gaire més. La resolució definitiva d'aquest article, especificar quines poblacions amb els seus límits passaven sota la jurisdicció del rei de França, no es va decidir fins a la conferència de Ceret, quan es va disposar quins eren els trenta-tres pobles. Són els límits dels termes de les trenta-tres poblacions les que van marcar la frontera. Allò que implicava la delimitació de la frontera no era altra cosa que la jurisdicció sobre unes poblacions, sobre uns homes en definitiva, i no la sobirania territorial, que no arribaria fins al 1868. El tractat dels Pirineus no havia de precisar més, suposava la fi d'una llarga guerra, amb moltes implicacions internacionals, en darrer terme una guerra entre dues monarquies.

La historiografia dels anys vuitanta del segle XX ençà s'ha centrat en el resultat i la concreció d'aquesta frontera, militar i política, del costat francès especialment amb la construcció de la línia defensiva militar,⁽²⁾ explicitada, per la Cerdanya, amb la construcció de Montlluís⁽³⁾ i, des d'un punt de vista sociològic i antropològic per P. Sahlins, si bé el seu estudi té unes pretensions de globalitat a partir de l'estudi del cas de la Cerdanya.⁽⁴⁾ En general, però, no hi ha estudis que hagin tingut en compte la concreció d'aquesta frontera, entenent per concreció la vivència dels súbdits, a tot estirar els intents de revolta dels comtats per a no ser assimilats⁽⁵⁾ o els contactes que s'establiran entre els caps

1. SERNA, E., "Aproximació a l'estudi de l'aplicació del Tractat dels Pirineus. Les conferències de Figueres (1660-1666)", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 21, (1988), p. 111-134; SAHLINS, P., *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. XVII-XIX*, Vic, Eumo (la primera edició en anglès, 1989), 1993, p. 57-69; AYATS, A., *Louis XIV et les Pyrénées Catalans de 1659 à 1681*, Perpinyà, El Trabucaire, 2002, p. 54-66.
2. AYATS, A., *op. cit.*
3. JANÉ, O., *La identitat de la frontera pirinenca. Efectes socials i polítics al Nord de Catalunya des de la creació de Montlluís (1677-1698)*, Girona, Diputació de Girona, 2008.
4. SAHLINS, P., *op. cit.*
5. SANABRE, J., *La resistència del Rosselló a incorporar-se a França*, Perpinyà, Trabucaire (la primera edició de 1970), 1985; MARCET, A., "La résistance catalane au lendemain de l'annexion de 1659", dins NICOLAS, J., (ed.), *Mouvements populaires et conscience sociale (XVIe-XIXe siècles)*, Université Paris VII-CNRS, 1985, p. 307-318; AYATS, A., *Les guerres de Josep de la Trinxeria (1673-1694): La guerre du sel et les autres*, Perpinyà-Canet, El Trabucaire, 1997; FERRER, M., "El Rosselló i la monarquia francesa (1659-1721). Guerres, resistències, identitats" dins ALBAREDA, J., (ed.), *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Vic, Eumo, 2001, p. 263-288; JANÉ, O., *Catalunya i França al segle XVII: identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2006, p. 298-313.

barretines i les autoritats franceses durant la Guerra de la Lliga d'Augsburg,⁽⁶⁾ col·laboració que es mantindrà encara durant la Guerra de Successió.

Aquesta situació historiogràfica pot fer semblar que l'estudi de la frontera hagi de ser exclusiva de la història general, la de l'alta diplomàcia i les decisions governamentals, les decisions superiors (de fet, moltes vegades les fonts utilitzades han estat les de la diplomàcia, la militar i les generades per les dues monarquies): més encara, la història de les lluites dinàstiques i dels posteriors estats ens ha fet deixar de banda les realitats polítiques existents.⁽⁷⁾ Per contra, interessa, fins on sigui possible, analitzar la frontera des de baix, que vol dir acostar-se a com la va viure la població afectada directament. Una aproximació que s'ha de fer a partir del testimoni dels seus protagonistes.

Aquí es tracta d'analitzar com va afectar la nova frontera a la població situada a l'Empordà, i en general a la vegueria de Girona, que, com a resultat del nou traçat fronterer, es converteix en termes precisos de l'època en "*antemural de la monarquía hispánica*".⁽⁸⁾ Sens dubte, l'ocupació militar francesa dels comtats des de 1641 de manera continuada implica clarament l'afirmació d'una frontera que no es va definir fins al 1659, però que es va fer sentir molt abans, sobretot després de 1652, arran de la capitulació de Barcelona, quan s'acaba el període de l'administració francesa del Principat. En realitat, des de 1652, les Alberes esdevenen la separació de dues monarquies. Els súbdits, catalans o rossellonesos, ho eren del rei catòlic o del rei cristianíssim: havien d'optar per l'un o per l'altre, als territoris sota l'obediència d'un i l'altre els separava una frontera. Anem a veure com ho van percebre.

6. ALBAREDA, J., "Els dirigents de la revolta pagesa de 1687-1689: de barretines a botiflers", *Recerques*, 20 (1988), p. 151-170, i del mateix autor: *Els catalans i Felip V, de la conspiració a la revolta*, Barcelona, Vicens Vives, 1993. També, ESPINO, A., "Els vigatans i la guerra (1695-1705). De l'autodefensa a la intervenció militar internacional", dins *Actes del congrés L'aposta catalana a la Guerra de Successió (1705-1707)*. 3-5 novembre 2005, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya. Direcció del Patrimoni Cultural. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació i Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2007, p. 389-402.

7. Contra aquesta pràctica historiogràfica prevenia E. Serra quan escrivia "Ara bé, si en lloc de situar-nos en les perspectives dels Borbó, dels Àustria, dels Hohenzollern o dels Romanov fòssim més sensibles a les realitats històriques dels pobles o societats que, de grat o per força, s'implicaven o vivien i patien aquestes guerres [anomenades dinàstiques], segurament intentariem resituar aquesta terminologia i buscar algunes claus diferents i/o complementàries per entendre millor la incidència d'aquestes guerres dinàstiques i què amaguen o a qui manipulen o torturen" (SERRA, E., "Una alternativa nacional sota l'aparença de conflicte dinàstic", dins *Actes del congrés L'aposta catalana a la Guerra de Successió (1705-1707)*..., p. 509. L'advertiment és sobre la Guerra de Successió, però val també per la forma com s'han estudiat les fronteres: des de dalt.

8. O també, "*baluarte y muro de toda España*", com es diu en una carta de la ciutat de Barcelona l'octubre de 1664, amb l'objectiu de "*cerrar esta frontera*" (CARRERA PUJAL, J., *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*, I, Barcelona, Bosch, 1946, p. 244).

LA FRONTERA DE DUES MONARQUIES

Durant el segle XVII, la monarquia hispànica i la monarquia francesa es troben immerses en un seguit d'enfrontaments militars, especialment durant el llarg regnat de Lluís XIV, que tenen per objectiu ampliar i assegurar la frontera Nord i Est del regne de França.⁽⁹⁾ El centre de la lluita és per les possessions hispàniques a la frontera Nord de França, especialment als Països Baixos. No obstant l'interès de la diplomàcia francesa per aquestes possessions, sovint, la guerra arribarà a la frontera Sud. ¿Mesures de distracció del potencial militar? S'ha parlat de la frontera dels Pirineus com un “teatre de distracció” dels principals camps de batalla.⁽¹⁰⁾ ¿Mesures per assegurar la frontera Sud? La veritat és que, pel que la diplomàcia francesa ha deixat escrit, la frontera Sud preocupa molt poc. Però, en les successives guerres que enfrontaran les dues monarquies, la de Devolució (1667-1668), la d'Holanda (1673-1678), la no declarada (1683-1684) i la guerra de la Lliga d'Augsburg o dels Nou Anys (1689-1697), els exèrcits superaven la frontera pirinenca. O s'establien prop de la frontera.

El veritable camp de batalla dels interessos de Lluís XIV es juga a Holanda, sobretot, arran de l'accés al tron de Carles II, quan els intents de repartiment de les possessions de la monarquia hispànica seran una de les constants de la diplomàcia francesa. No oblidem, però, tampoc, que en aquest intent de fer-se amb les restes del vell imperi hispànic en decadència hi intervenien també l'Imperi, Anglaterra i les mateixes Províncies Unides, a banda d'altres petites monarquies i estats que volien aprofitar la situació. El botí era important.

9. Fins i tot el text mateix del tractat dels Pirineus “tracta més dels Alps i del Rhin que dels Pirineus, i més de Mònaco que no pas d'Andorra! O més ben dit, d'Andorra res no en diu: a Mònaco –o al seu príncep– dedica l'article 104. I si els articles 42, 43, 48, 50, 54-59, 116 i 118 afecten a Catalunya, els articles 35-41, 44, 47-53, 62, 65-78 i 106 es refereixen a Flandes, l'Artois, la Lorena, Alsàcia, el Franc-Comtat, –les fronteres septentrionals i nordorientals–, els articles 102-103 i 123, als cantons suïssos, els articles 46, 91-101 i 122 a terres del duc de Savoia, del ducat de Màntua i places italianes, etc”, SALES, N., “El tractat dels Pirineus: manuscrits i impresos”, f. 2, curs de doctorat de la UPF text mecanografiat, 1991-1992, i SALES, N., “Tractat dels Pirineus, el tractat dels Pirineus?”, *Estudis d'Història Agrària*, 17 (2004), p. 829-842. Això mateix ha escrit P. Sahlins: “La majoria dels 124 articles del tractat dels Pirineus no es referien per res als Pirineus, sinó a les aliances principesques, als acords comercials i a la cessió de jurisdiccions al llarg de la frontera francesa dels Països Baixos i del Franc-Comtat, on s'havien produït les batalles més importants de la fase borbono-habsburga de la Guerra dels Trenta Anys” (SAHLINS, P., *op. cit.*, p. 47).

10. SAHLINS, P., *op. cit.*, p. 79.

ELS EXILIATS DE 1652: LA FRONTERA REFUGI

Per als catalans que es van significar durant el període de govern francès (1641-1652), la capitulació de Barcelona de 1652 va suposar la pèrdua de la seva opció política. No els queda altra solució que exiliar-se als comtats⁽¹¹⁾ o, els que hi eren per tenir-hi patrimonis, quedar-s'hi per no patir les represàlies de l'administració de Joan Josep d'Àustria, tot i que explícitament havia disposat el perdó general, amb l'excepció de Josep de Margarit.

La sortida de les persones més significades del partit de França va trobar el lloc d'acollida i de refugi al Rosselló. Són Francesc de Segarra, els germans Fontanella, Josep d'Àrdena, Josep de Margarit, Felip de Copons i tot un seguit d'altres, especialment dirigents militars i alguns dirigents rurals gironins, resumirà J. Sanabre, que els acompanyaran per posar-se sota la protecció del rei cristianíssim.

“Aunque los concellers y diputados, a excepción de Ferriol, permanecieron en el Principado, emigraron los miembros de los órganos ejecutivos del Gobierno, Audiencia y la casi totalidad de los jefes militares de las fuerzas catalanas. De la nobleza, además de José Marguerit y José de Ardena, se marcharon los hijos de Marguerit, su cuñado Francisco Calvo y diferentes familias encuadradas en su bando, don José de Pinós, el barón de Monclar y algunos otros. Del estamento eclesiástico, los abades de San Cugat, Gaspar Sala; el del Canigó, Francisco Monpalau; el de Amer, etc.; la mitad de los canónigos de la Seo de Urgel y algunos de Barcelona, y diferentes párrocos de la Cerdaña y de las comarcas pirenaicas. El elemento popular que acompañó a los mencionados directivos era proveniente de las diferentes comarcas rurales del país, pero sobre todo de las gerundenses”.⁽¹²⁾

Fixem-nos-hi una mica més a partir de l'anàlisi dels noms mencionats a la crida de Joan Josep d'Àustria de 2 de març de 1655⁽¹³⁾ en què disposa que siguin denunciats els béns dels “rebels y traydors a sa magestat”, on en total són citades unes 340 persones. Les quals conservaran els seus béns, estiguessin on estiguessin (cap. 1 del tractat de Figueres de 28 d'abril de 1660), però que, en el futur i en la pràctica, en declarar-se guerra entre les dues monarquies, els seran segrestats els béns que quedin a l'altra banda de la frontera. Seran els primers a veure, de manera efectiva, que la frontera

11. JANÉ, O., *Catalunya sense Espanya. Ramon Trobat. Ideologia i catalanitat a l'empara de França*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2009, p. 55-120.

12. SANABRE, J., *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*, Barcelona, RABLB, 1956, p. 549.

13. Biblioteca de Catalunya (BC). F. Bonsoms núm. 6559.

era una realitat lligada a la guerra i aquesta, a la monarquia. Els Pirineus, l'Albera en aquest cas, es converteixen en la línia separatòria de la jurisdicció de les dues monarquies.

ELS COMTATS, TRAMPOLÍ D'ACCIONS MILITARS I CAMP DE BATALLA

Per altra banda, des de 1653 i fins 1658, els comtats van ser el punt de partida d'uns exèrcits francesos, amb catalans en les seves files, Margarit, Calvó i Àrdena al capdavant, que any rere any van fer cap al Principat i especialment per terres empordaneses. Eren expedicions clarament de distracció, ràzzies la majoria de les ocasions, una manera més de mantenir allò que de fet s'havia aconseguit. Recordem, però, que Roses i Cadaqués, per exemple, tot i la derrota de 1652, no seran desemparades per les guarnicions franceses, i no ho seran fins entrat el 1660.⁽¹⁴⁾ Les expedicions militars suposen viure sobre el territori⁽¹⁵⁾ i suposen, per a les poblacions situades al camí ral, el recordatori que la frontera havia passat de les Corberes (aquesta era la frontera històrica d'ençà del tractat de Corbeil de 1258) a l'Albera. La ratlla divisòria s'havia acostat. Viure sobre el territori va ser l'objectiu, amb una ferocitat important, com ho prova la crema i el saqueig d'esglésies el 1653 (Cantallops, Siurana, Santa Llogaia d'Àlguema, Mollet de Peralada i Masarac)⁽¹⁶⁾ o el 1656 (Borrassà)⁽¹⁷⁾ tot cercant les vitualles i caixes que no els oferien aquestes poblacions. Sovint, en aquestes entrades, la frontera quedava establerta en el Fluvià.

La situació es mantindrà en els episodis bèl·lics que marcaran la segona meitat del sis-cents. L'excepció serà els anys 1667-1668, que seran les tropes espanyoles les que entraran en el Rosselló. A partir, però, de 1674, quan les fortificacions franceses esdevindran una realitat, per oposició a la manca de fortificació fronterera a l'Empordà, les campanyes d'entrada de tropa francesa seran anuals durant la Guerra d'Holanda (1673-1678), la campanya de 1684, les campanyes de 1689-1693, i d'ocupació francesa haurem de parlar de 1694 fins 1697. La mateixa pràctica es mantindrà encara durant la

14. La fortalesa de Roses serà lliurada pels francesos el 26 de juny de 1660, segons Jeroni de Real (BUSQUETS, J., *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, II, Barcelona, Publicacions de l'abadia de Montserrat/Ajuntament de Girona, 1994, p. 374).

15. Hi estaven de Sant Joan de juny fins Sant Miquel de setembre, segons Jeroni de Real (J. Busquets, *op. cit.*, II, p. 364).

16. BC. F. Bonsoms núm. 2819. SANABRE, J., *La acció de França en Catalunya...*, p. 573-574.

17. MARQUÈS, J. M., *La parròquia de Borrassà*, Girona, Col·lecció Sant Feliu/Parròquia de Borrassà, 1989, p. 20.

Guerra de Successió (1705-1713). El problema, i ho analitzarem més endavant, no era sols l'entrada anual de tropes, el pitjor era que sovint s'havien de mantenir dos i tres exèrcits, comptem-hi els miquelets,⁽¹⁸⁾ sobre el territori. Un membre de la noblesa gironina, Jeroni de Real, ho deixa escrit de manera molt clara quan diu que el gran problema que té l'Empordà és l'haver de patir la presència de la milícia: “als astius de l'enemich y als iverns allotjaments dels amichs”.⁽¹⁹⁾

PATRIMONIS SEPARATS PER LA FRONTERA DURANT LES GUERRES DELS REIS

La frontera implicarà l'actuació, per via de procuradors, per regir les seves possessions. Els patrimonis no entenien de fronteres. Fixem-nos, a manera d'il·lustració, en les decisions que van prendre algunes de les famílies que podem considerar que integrava la noblesa provincial catalana i que es van exiliar. Els patrimonis situats a l'altra banda eren administrats per procuradors. Ponç de Caramany i Almar, la família del qual procedia dels comtats on hi tenia l'origen del seu patrimoni, actuarà des de la Bisbal en defensa dels drets de Josep d'Àrdena i de Darnius, comte d'Illa, per exemple el 1661, i també de Josep de Margarit, encara que hi estaran enfrontats i fins ocuparan les rendes del castell de la Garriga els anys 1661 i 1662, fins que arribaran a una concòrdia el 10 d'agost de 1664. Per aquesta concòrdia, Margarit s'avindrà a pagar anualment unes pensions pactades amb anterioritat. En els anys que hi havia guerra declarada, com passarà per exemple el 1668, les rendes de Margarit eren segrestades per la reial tresoreria, “les quals he rebudes del senyor don Joan de Marymon, com a regent la real tresoreria, per tenir sa magestat (que Déu guardi) sacrestada la isienda del sobredit senyor don Joseph de Biure y de Margarit”.⁽²⁰⁾ Fet que es repetirà en les guerres successives i que quedarà convenientment anotat en el llibre de comptes i de memòria de la casa Caramany.

18. Sobre la naturalesa i la participació dels miquelets a les guerres de la segona meitat del segle XVII, vegeu l'entrada a *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona, Eds. 62, 1992, signada per X. Torres i J. Albareda, p. 691-692. Sobre angelets i miquelets, AYATS, A., *Les guerres de Josep de la Trinxeria (1637-1694). La guerre du seul et les autres*, Canet. Trabucaire, 1997, p. 294-299.

19. BUSQUETS, J., *op. cit.*, p. 43.

20. Arxiu Caramany (Corçà). 172.1.1. Llibre mestre o Llibre de notícies de moltes coses de importància y en particular differents canalars de actes fahents per nostra casa, comensat per mi Pons de Caramany y Almar als 3 de novembre de 1662, f. 106.

Caramany

Fixem-nos, però, que algunes d'aquestes famílies es trobaran separades per la frontera, aquest és el cas de la mateixa família Caramany.⁽²¹⁾ Una branca dels Caramany quedarà a l'Empordà i una altra fixarà la seva residència al Rosselló. Ponç de Caramany i Almar regirà el patrimoni familiar situat a l'Empordà. S'havia casat el 1646 amb Jerònima Margarit, per la seva part, el seu germà Josep de Caramany emprendre la via de l'exili rossellonès i emprendre la vida militar.

Josep de Caramany, hereu del patrimoni, el trobem que fixa la residència en els comtats, de fet està domiciliat al carrer de l'Emperador de Perpinyà en el moment de fer testament el 1671, però té casa parada a París, i és mariscal i brigadier de camp i coronel del regiment reial del Rosselló. La carrera militar serà una de les vies seguides pels cavallers exiliats al Rosselló. La seva filla, Marianna de Caramany, casarà amb el cavaller Alexandre de Viver, senyor i baró del Viver, i governador del castell de Puillorenç. La vídua, Teresa de Caramany, potenciarà el patrimoni rossellonès quan permutarà amb Francesc de Sarriera i de Llupià dos masos a Castelló pel lloc i castell de Corberes. Un consell de família, fet a Barcelona davant el notari Ramon Vilanna Perlas el 1679, va decidir, però, un casament entre cosins germans per pal·liar la mort de Marianna, morta sense descendència el 1674: la seva germana i hereva, Francesca, casà amb el seu cosí germà Josep de Caramany i Margarit. Es produïa la unificació dels dos patrimonis. Però, la frontera existia, i el parlament de Tolosa impedirà que es puguin fer càrrec de l'herència rossellonesa.⁽²²⁾ Amb tot, els interessos rossellonesos no desapareixeran a la següent generació, ja que l'hereva Maria de Caramany casarà amb Josep de Ros i de Villerac, amb patrimoni a la vegueria de Girona (Corçà, Casavells, Vilobí d'Onyar, Caldes de Malavella), que els aportava al matrimoni juntament amb censals que tenia al lloc de Jújols, al Conflent, sobre el qual exercia la senyoria.⁽²³⁾

Llupià

Una situació semblant a la dels Caramany la trobem en la família Llupià, amb rendes i possessions als comtats. Hem fet el seguiment de tres branques

21. GIFRE, P.; SOLER, S., *Patrimoni i Arxiu. Inventari del fons patrimonial Caramany de Corçà. Segles XIII-XX*, La Bisbal, Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, 1996.

22. GARÍ, B., *El señorío de Ventalló. Historia de las familias Requesens, Caramany y Perramón, que lo poseyeron*, Ventalló, Casa Perramon, 1989, p. 107-108.

23. SALES, N., "Classes ascendents i classes descendents a la Catalunya francesa d'Antic Règim: la noblesa rossellonesa, arruïnada i disminuïda?", dins GARRABOU, R., (ed.), *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, Crítica, 1986, p. 37.

d'aquesta família, que queda dividida per la nova frontera. Els Llupià, senyors de Corbera, restaran als comtats. Els Llupià, senyors de Llupià i Vilarmilà, juntament amb els Llupià, procuradors reials als comtats, fixaran la residència al Principat.

Parem atenció en la clàusula testamentària de Francesca de Llupià, senyora de Corbera, Vilanova de la Raó i Montner, el 1663, on disposa l'heretament a favor del seu nét Joan de Sacirera i de Llupià, amb la condició "si lo die de mon òbit viurà y son domicili tindrà en dit present comptat de Rosselló en gràcia y obediència del rey Chistianíssim".⁽²⁴⁾ Sens dubte una condició marcada per la frontera.

Per la seva part, Carles de Llupià, senyor de Llupià, fixarà la seva residència al Principat: el 1649, encara jove, decidirà de ser enterrat, en fer testament, com era costum a la família, al vas familiar de l'església parroquial de Llupià; de gran, el 1694, la seva sepultura, segons la disposició testamentària, serà a l'església de Santa Anna de Barcelona. Entre les dues disposicions, hi tindrà un pes considerable la frontera. La regència del patrimoni, que es mantindrà, passarà a mans de procuradors ubicats als comtats des de 1660, ja que les seves rendes seran confiscades per Lluís XIV entre 1653 i 1660, situació que es repetirà entre 1666-1670, 1673-1679, 1683-1684 i 1693-1695. En un primer moment, Carles de Llupià demanarà a la monarquia catòlica que els siguin compensades les pèrdues "*amb alimentos competentes con que pueda alimentarse*", més endavant la seva estratègia consistirà a demanar de ser rescabalat entrant en la possessió de béns dels que havien quedat a l'altra banda. El 1666 demanarà d'entrar en possessió dels béns de Josep de Margarit radicats al Principat, tot i ser menys importants, el patrimoni "*de dicha hacienda de Biure y Margarit en el Enpurdán, sujeta a su frontera*". El 1680, la decisió és ben diferent, no demana compensacions, demana permís a la monarquia espanyola, ja que no l'ha obtingut de la francesa (la negativa s'adreça el 1680 a Teresa de Caramany, casada amb el possible comprador), de poder vendre el patrimoni radicat als comtats. Això és el que havia disposat per via testamentària Carles de Llupià i de Vilanova el 1679, que el seu hereu podia vendre les terres radicades als comtats per tenir "més unit lo patrimoni y menos subjecte del que vuy és als

24. GIFRE, P., "Família i patrimoni a l'Època Moderna, segles XVI-XVIII", dins FERNÁNDEZ TRABAL, J., (dir.), *Història dels Llupià (1088-1771) i dels seus llinatges incorporats: Icard, Roger i Vallseca*, 2006, Canet, Trabucaire, p. 115. Semblantment és el testament de Josep de Margarit, que mor el 1685, quan disposa de ser enterrat a Castell d'Empordà, en el vas dels seus familiars, però només "quan les armes de França hagin pres les places de Roses, Palamós i Girona". Imposa al seu hereu la fidelitat al rei Cristianíssim, o la desposseïció del patrimoni Margarit i Biure, (SERRANO, A., "Josep Margarit, un patriota català a la revolta dels Segadors", *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 7, (1988), p. 221-222).

infortunis de la guerra y de represàlia, que per tenir-lo dividit en paysos de la obediència de dos reys he experimentat en lo de ma casa de Llupià y de ma hazienda”.⁽²⁵⁾ Remarquem, aquest patrimoni “dividit en paysos de la obediència de dos reys”. També el fet que no trobarà comprador.

La branca dels Llupià, procuradors reials als comtats (en termes més precisos “procurador real e feudal, mestre de ports y dels aforests y de les aygües en los comptats de Rosselló y Cerdanya” desenvolupada per quatre membres successius de la família entre 1533 i 1657, fixarà la seva residència al Principat. Sens dubte, el servei a la monarquia els porta al Principat i, en conseqüència, els seus béns els són segrestats, almenys de 1649-1653, 1654-1660, i en els anys posteriors corresponents a accions bèl·liques (disposem de dades de segrestos dels anys 1666, 1684, 1690, 1693 i 1698).

Bassedes

També del clan dels Margarit són els Bassedes de Figueres, que entroncaran amb els Calvó i els Àrdena i restaran als comtats, però mantindran el patrimoni empordanès. Els Bassedes eren burgesos honorats de Figueres (1599), que tenien l'origen en la mercaderia, i obtindran el privilegi de cavaller el 1617.⁽²⁶⁾ El 1615, Leandre de Margarit figura com a padrí de bateig d'un Bassedes i el 1616, ho serà Josep de Margarit. El 1627, entre els tutors de l'hereu Bassedes hi haurà Francesc Jofre de Rocabertí, comte de Peralada, i Leandre de Margarit i de Gallart, juntament amb la vídua Llåtzer de Biure.⁽²⁷⁾ També emprendran la via dels comtats, on entroncaran amb els Calvó. Francesc Calvó era germà polític de Josep Margarit. I hauran d'actuar amb procuradors per seguir el seu patrimoni situat a l'altra banda. Maria de Bassedes casarà amb Josep de Calvó i la seva descendència esdevindrà comte de Formiguera, tot seguint la via militar.

Els Bassedes mantindran les seves rendes empordaneses, així el 1671, més de deu anys després del tractat dels Pirineus, Josep de Calvó i de Bassedes, donzell, que figura amb domicili a Figueres i Perpinyà, procedirà en qualitat de procurador de Maria Bassedes, hereva del patrimoni, a arrendar masos i terços de masos a l'Empordà. Amb el pacte “que en cas succehís confiscacions de assiendas (lo que Déu no vulla) vos sie lícit y permès de deixar lo present arrendament”.⁽²⁸⁾

25. GIFRE, P., “Família i patrimoni a l'Època Moderna, segles XVI-XVIII”, ..., p. 99.

26. ADPO. 3J651.

27. AHG. Not. de Figueres, 303 (1627): a partir d'1 de maig de 1627.

28. El mas la Tortuga de Llers, el mas Galinàs a Vilanova de la Muga (els dos el 7/05/1671), l'heretat petita de Vilanova de la Muga o mas Ramon (14/05/1671) són arrendats al terç. Els terços del mas

Aquest mateix any, en el mateix volum notarial, també trobarem actuacions davant el seu patrimoni de Josep d'Àrdena i de Darnius, comte d'Illa, i senyor de les baronies de Darnius, Montroig, Buscarós, Tors i la Bajol, quan arriba a una concòrdia i atorga privilegi als llocs de Mont-roig i Buscarós. El 13 de juliol de 1673, el seu procurador arrenda les rendes provinents d'aquests llocs.⁽²⁹⁾ També trobem la presa de possessió dels béns de la casa Caramany per part de Teresa de Caramany i de Junyent, vídua deixada de Josep de Caramany el 14 de gener de 1672, el mateix dia que el seu procurador renova els arrendaments dels masos de l'Empordà.⁽³⁰⁾ Així, doncs, després de la Pau d'Aix la Chapelle (1668) que posava fi a la Guerra de Devolució, semblava reprendre's la normalitat en la gestió dels patrimonis que havien quedat a l'altre costat de la frontera, es feia efectiu així el capítol 55 del tractat dels Pirineus. Amb tot, però, la clàusula que figura en els contractes d'arrendament de Bassedes no deixa lloc a dubtes d'una pau incerta, i d'una possessió patrimonial encara més incerta: no tant perquè es discutissin els drets de propietat, que no es discutien, sinó perquè no es podia fer efectiu el cobrament de la renda provinent del patrimoni situat a l'altra banda de la frontera. La frontera existia.

SÚBDITS DE REIS, FISCALITAT DE GUERRA

L'estratègia militar dels exèrcits de Lluís XIV ha estat descrita pels seus protagonistes: convertir les terres de l'Empordà en graner de la cavalleria, farratge en verd⁽³¹⁾ per a la cavalleria i en magatzem gratuït per a les seves guarnicions.⁽³²⁾ D'aquí les entrades anuals de tropes.

dels Estanyans a la Jonquera (27/05/1671), els terços del mas Moreu de Navata (23/07/1671), els terços de les terres de Figueres (27 d'octubre de 1671) i els terços de les terres de Vila-sacra (28/10/1671). AHG. Not. Figueres, 470 (1670-1671).

29. AHG. Not. Figueres, 472 (1672-1673).

30. AHG. Not. Figueres, 471 (1671-1672).

31. Serveixi d'exemple el testimoni de Pere Puig, ferrer de Fortià, de la situació per la qual passa el seu terme: "... en lo any mil sis-cents setanta-set, estant la armada de Fransa acampada eo acortalada dins la vila, terme y parròquia de Castelló de Empúries y en lo mes de juny, després que se hagueren menjat y devastat tot lo dit terme de Castelló, lo endemà de Sant Joan del mes de juny, que comptàvem als vint-y-sinch de dit mes y any, la major de dita armada francesa, ab sos vagatges vingueren en est dit lloch de Fortià, que estaven casi tots los blats segats, se'n aportaren totas las garbas, y los que no estaven segats los dellaren, ab què no quedà ni restà garba alguna, sinó un camp al veynat de Fortianell perquè ere lluny de dit lloch y altre camp que és de la heretat que's del convent de Sant Pere de Rodas y no se pogué aprofitar cosa, sinó lo que la pobra gent espigolave del que ells havien dexat, ab què restà dit lloch y habitants molt pobres y aqueixa és la pura veritat". (AHG. J. Pagès, Not. Castelló d'Empúries, 1417 (1678): 23 d'octubre de 1678, f. 244r i v).

32. Això és el que es desprèn de les memòries de Noailles, *Mémoire politiques et militaires pour servir à l'histoire de Louis XIV et de Louis XV, composés sur les pièces originales recueillies par Adrien-Maurice, duc*

Les universitats empordaneses, i en general les de la vegueria de Girona, no trobaran alternatives a les entrades anuals de les tropes del rei de França. Les seves queixes per oposar una línia defensiva militar no trobaran resposta durant el segle XVII.⁽³³⁾ I això implicarà haver d'afrontar la fiscalitat de guerra de dos exèrcits sobre el mateix territori.⁽³⁴⁾ És clar que no hi haurà quaters d'hivern en terres empordaneses. Sí que hi haurà, primavera i estiu, exèrcits vivint sobre el territori, a banda de les tropes no enregimentades, miquelets sobretot, que també viuran de les universitats, dels masos i de la gent. Els pillatges seran constants. L'entrada de 1676, quan el francès acampà a Castelló, va comportar les requisites de gra de la població de Castelló: "al cap de dos ho tres dias se n'aportaren ho prengueren de tots los grans que trobaran per las isglésias de la present vila, y després descobriren todas las demás sitjas de molts habitants de dita vila y tot lo gra que y avia lo prengueren o robaren", segons un testimoni dels fets.⁽³⁵⁾

El resultat serà que les universitats i parròquies es cansaran d'haver de patir any rere any els allotjaments, d'un i altre exèrcit, els bagatges i les contribucions en forma de palla i gra per a la cavalleria, i també els subministraments necessaris per a les guarnicions, especialment les instal·lades a Roses. Realment, la demanda era constant, sense massa diferències en el comportament dels exèrcits. Les possibilitats de les universitats anaven en retrocés. El nivell d'endeutament era elevadíssim. La possibilitat de trobar diner a censal cada vegada era més difícil. Les càrregues sobre les poblacions eren l'única possibilitat: els redelmes, en forma de quinzens i vintens sobre la producció, eren la norma, i també les talles entre els qui no disposaven de producció agrària.⁽³⁶⁾ És clar que les poblacions empordaneses no havien de satisfer talles, ni reals, ni personals, aquest no era el sistema impositiu imperant; però

de Noailles, maréchal de France et ministre d'état, par m. L'abbé Millot, ... (1682-1697), I, París, 1777, p. 159, 162. El mateix tracte rebia per part dels exèrcits de Carles II, tal com es pot veure en la descripció que en fa el mestre de camp Ambrosio Borsano, en descriure Torroella de Montgrí, Gualta o Verges, allò que l'interessa és on podrà "campear un exèrcito" (BC. Ms. 2371, fol. 9).

33. Se'n fa ressò la Diputació del General, en un memorial al rei de 1691, quan exposa que la gran dificultat del Principat consisteix a "quedar el passo abierto y puerta franca al enemigo por qualquier invasión por no tener plaça alguna en la frontera que pueda resguardar semejantes invasiones" i, en concret, "por la parte del Empurdán no hay plaça alguna hasta la ciudad de Gerona, quando al contrario tiene el enemigo tan pertrechada su frontera y entradas de Rossellón por toda la montaña prevenida con las plaças de Colibre, Nuestra Señora del castillo de Bellaguarda, de los Baños y de Arles, de Prats de Molló, de Vilafranca de Conflent y de Montlluís" (BC. F. Bonsoms, 5171).

34. ALBAREDA, J., *Els catalans i Felip V, ...*, p. 24.

35. AHG. M. Pastell, Not. Castelló, 1467 (1678): 16 de novembre de 1678.

36. GIFRE, P., "Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705", *Recerques*, 33, (1996), p. 53-75.

sí que hi havia la necessitat de fer front a les imposicions de guerra i les universitats cercaven totes les possibilitats al seu abast. La Diputació del General, per la seva part, contribuïa en demanar un donatiu voluntari per alleujar les poblacions.⁽³⁷⁾

Els exèrcits pressionaven les universitats de moltes maneres, sempre amb l'amenaça d'allotjar les tropes a discreció. En això no hi havia diferències de comportament entre els exèrcits d'una i altra monarquia. La pressió era intimidatòria i especialment anava dirigida contra els oficials, cònsols i jurats de les universitats. El segrest d'aquests era habitual, d'aquests i d'altres integrants de les poblacions reticents a satisfer les demandes dels exèrcits. Segrestos seguits d'empresonaments fins que les universitats satisfessin les demandes de l'oficial de torn.⁽³⁸⁾ Exèrcits amics i exèrcits enemics seguien unes mateixes pautes de conducta. La resposta de les universitats consistia a cercar mesures per evitar l'allotjament de tropes. La composició, l'acord "amistós" si us plau per força amb els oficials, a canvi de contribucions econòmiques o en espècies, en forma de gra i palla, era especialment buscada a canvi d'estalviar-se els allotjaments.

Les universitats empordaneses es trobaven durant la segona meitat del segle XVII a expenses de la bel·ligerància de les dues monarquies. Una havia estat la que els havia d'estalviar els rigors de la pressió fiscal i militar de la *Unión de armas* d'Olivares, que en la realitat del període 1641-1652 no va suposar canvis substancials. De Roses estant, les tropes de Miranville havien assolat el territori i establert un veritable "terrorisme fiscal".⁽³⁹⁾ L'altra, la del rei catòlic, no els ofería alternativa a les ofensives anuals del rei de França que, per la seva part, havia organitzat defensivament la "seva" frontera militar amb les obres de fortificació de places fortes: Cotlliure, Portvendres, Bellaguarda, Perpinyà, Vilafranca de Conflent o Montlluís, algunes renovades segons les directrius de Vauban, altres construïdes pràcticament de nou.⁽⁴⁰⁾

Aquest fet diferencial, que a la frontera empordanesa no hi hagués cap altra fortificació més enllà de la Trinitat i la ciutadella de Roses, deixava desvalguts els súbdits del rei catòlic. Estratègies defensives diferents? La realitat és que les universitats empordaneses, per les comunicacions que

37. Sobre el grau de compliment del donatiu de 1690 i la dificultat de portar-lo a terme, ACA. Generalitat, R-47, R-135.

38. GIFRE, P., "Universitats, fiscalitat de guerra i privilegiats. A propòsit d'algunes universitats empordaneses durant la Guerra de Secessió", *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13 (1993), p. 569-570.

39. *Ibidem*.

40. AYATS, A., *Louis XIV et les Pyrénées Catalans de 1659 à 1681, ...*

establien amb el virrei o la Diputació del General, prou que eren conscients d'aquest tracte. D'aquí que no trobessin altres alternatives que haver de cercar la seva supervivència i aquesta passava per l'esperit de cercar la composició i l'avinença amb les tropes. Realment hi ha un esperit de frontera en l'actitud de les universitats empordaneses durant la segona meitat del segle XVII, esperit que passa per cercar sortides negociades davant la pressió militar. No hem de buscar actes d'heroïcitat, que no haurien portat a res, hi ha un esperit d'acomodar-se a les circumstàncies com a resultat de l'experiència viscuda i de constatar que no podien esperar gaire res, ni de la monarquia, ni tampoc de la Diputació del General. La prevenció a les entrades de tropes per enfrontar-s'hi, acabava amb la constatació que no servia de res: les tropes del rei catòlic arribaven en retard. Aquest "esperit de frontera" no és altre que l'esperit de supervivència,⁽⁴¹⁾ amb aquest objectiu trobarem actuant les universitats⁽⁴²⁾ i, especialment, les caixes de les universitats.⁽⁴³⁾

Si les finances de les comunitats pageses són un dels signes per poder estudiar la situació de les poblacions durant l'Antic Règim,⁽⁴⁴⁾ analitzar-les en

41. A ulls de la universitat, era una obligació dels seus representants aconseguir la composició amb els militars quan deien d'allotjar-se a les poblacions. El maig de 1677, hi hagué consell general a Sant Pere Pescador per debatre si s'havia de donar l'obediència al rei de França en saber que les tropes estaven acampades a Santa Llogaia i "miser Trobat, jutge de França" els demanava l'obediència. El cònsol tercer i altres membres del consell estret donen la seva versió de la decisió presa, una mica tard, "per causa de no ésser sequejats y robats" de donar l'obediència que els demanava Trobat i pagar les contribucions. (AHG. J. Pagès, Not. Castelló d'Empúries, 1416 (1677), f. 115r i v). "Per a conservació del poble" decidí pagar el consell general de la universitat de Sant Pere Pescador (AHG. M. Pastell, Not. Castelló d'Empúries, 1467 (1678): 24 de juny de 1678).
42. GIFRE, P., "Guerra en terra de frontera: la vegueria de Girona (1640-1713)", dins *Segon Congrés Recerques, Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions. Lleida, 10-12 d'abril de 2002*, III, 2005, p. 15-17.
43. La situació és especialment significativa l'any 1694, quan davant la demanda d'allotjament les universitats s'avenen a concordar amb els oficials francesos i aquests acaben per establir el quarter d'hivern a Castelló d'Empúries, que s'acaba el 31 de març de 1695. Disposem de les referències a partir de l'acord de la universitat, la creació de censals o l'època de quatre universitats: Vila-sacra (6 d'octubre de 1694, 16, 22 i 26 de novembre de 1694, 12 de desembre de 1694, 11 de febrer de 1695), Garriguella (23 d'octubre de 1694, 31 de març de 1695), Castelló (13 i 21 de novembre de 1694, 4, 5, 9, 10, 15, 19 de desembre de 1694, 5 de gener de 1695, 3 de març de 1695, 26 d'abril de 1695), Vilanova de la Muga paga per l'ajuda de costa de l'allotjament de Castelló (23 de març de 1695), AHG. P. Heras, not. Castelló d'Empúries, 1540 (1694-95). Per la seva banda, Peralada va negociar davant Trobat per reduir la seva contribució, acció atribuïda a la mediació de Martí Bisbe, segons el testimoni de cònsols de Peralada i també de Cabanes: "estalvià a dita universitat diferents quantitats de gran suma y no tant solament en dit any, sinó també en los demés anys que las tropas de França se trobaven acampades en lo present Empurdà. [...] y puch dir en veritat que ab lo medi de Martí Bisbe no-s pagà en lo temps de las guerras, sinó és molt poca y exa és la veu y fama pública", un altre testimoni també atribueix els mèrits al negociador, però va més enllà: "fou medi dit Martí Bisbe que dita vila de Peralada y particulars de aquella no pagà cosa, antes bé lo que havia de pagar dita vila feu que u pagassen altres llochs" (AHG. Not. Peralada, 811 (1701), f. 294v-295r, 297r).
44. FOLLAIN, A., (ed.), *L'argent des villages*, Rennes, Association d'Histoire des Sociétés Rurales, 2000. Una síntesi a partir del cas de la Normandia, FOLLAIN, A., *Le village sous l'Ancien Régime*, París, Fayard, 2008.

moments de dificultats, pràcticament dues generacions successives les van haver de patir, permetrà entendre actituds que es poden considerar de capteniment, de tebior o d'acomodatícia davant la presència militar, fos sota la bandera de qui fos.

ALGUNS INDICADORS DELS EFECTES DE LA FRONTERA

En la contractació de les rendes i la contractació agrària en general, trobem la persistència de les clàusules referides a la guerra. En cas de guerra, els arrendataris podien deixar sense efecte el contracte escripturat. Això val tant pels arrendaments de censos i delmes (en llibres de comptes trobem anotacions lacòniques com aquesta: “no estan arrendats, *ratione belli*”),⁽⁴⁵⁾ com pels contractes de masoveria⁽⁴⁶⁾ o els arrendaments de terços de les heretats i també en el cas de l'arrendament de redelmes⁽⁴⁷⁾ imposats per les universitats. Sens dubte, sense un clima de pau, el negoci i la contractació ho tenen malament. Com malament ho tenien els propietaris de masos que els cedien a masoveria, especialment en terres situades al camí ral o properes a la fortalesa de Roses,⁽⁴⁸⁾ ja que bona part dels masos quedaren erms, abandonats i desensostrats. En els contractes notariais del període 1640-1720, és freqüent de trobar àpoques a mestres d'obres per reparar masos, més freqüent és encara trobar, en els períodes de pau, incentius als masovers perquè arrenquin les terres que han

45. ACG (Arxiu de la Catedral de Girona). Llibre de comptes de capellanies 1615/1675, f. 376v, corresponent a Pau i Palau, el 1643.

46. En l'arrendament del Cortal Gran o de la Gallinera, propietat de Josep Perpinyà, amb Castelló ocupat pel francès, hi ha la clàusula següent: “Ítem, ab pacte que si per ocasió y causa de la ocurrent guerra, la qual causa excessius treballs y corroatges, no poguessau complidament complir a la cultura del dit cortal com teniu obligació, en eix cas constant de ditas causas, no tingau obligació de fer més del que faran y conrroharan los de vostre tall y bras en lo terme de la present vila y axí en cas vos devastassen alguna anyada”. En l'arrendament d'un mas a Vilajuïga, la clàusula especifica la possible pèrdua de bestiar: “Ítem, ab pacte que si acàs per causa de la ocurrent guerra vos prenian los bestians o altrament estan impossibilitat de poder menar dita heretat, sie en dit cas com si fet no fos lo present arrendament o bé no tingau obligació de manera sinó las terras que poreu” (AHG. P. Heras, Not. Castelló d'Empúries, 1543 (1696-1697): 12 de juny de 1696 i 15 de juliol de 1696).

47. Durant l'ocupació francesa de 1694-97, en el marc de la Guerra dels Nou Anys, les universitats solien posar a la taba clàusules com la que imposa la de Vilajuïga pel cobrament del vintè de grans d'aresta: “Ítem, sàpia qui arrendarà que si per ocasió de la present guerra se hauran debastat en part o partida los fruits compresos ab lo present vintè, tindrà elecció qui arrendarà de anomenar una persona y dita universitat altre, los quals personas estimaran lo dany donat per causa de dita debastació y lo valor del que serà estimat li serà rebaxat per porrata del preu dearrendament” (AHG. P. Heras, Not. Castelló d'Empúries, 1540 (1694-95): 29 de juny de 1695, f. 243r).

48. GIFRE, P., “La Roses fora muralles. Els inicis de la Roses moderna (1643-1693)”, dins BARRIS, J.; SANTALÓ, J., (coord.), *A la frontera de l'imperi. Guerra i societat a Roses, 1773-1833*, Ajuntament de Roses, 2009, p. 43-44.

quedat abandonades durant la guerra. Sovint l'incentiu al masover consistirà a deixar el primer any franc de tot pagament si es posen de nou en conreu les terres o pactar cessions de collites inferior al terç (quarts o quints de collita, trobem en els contractes de masoveria efectuats el 1660).⁽⁴⁹⁾ Queda per últim un altre efecte directe, aquest fa referència a la disminució dels caps de bestiar. Sens dubte, les contribucions als exèrcits ho expliquen en bona part, com també l'obligació d'anar a bagatge amb els bous, una de les obligacions més reiterades per a les poblacions en moments d'estabilització de la línia de front.

L'evolució de la renda

No disposem d'indicadors generals que permetin apuntar els efectes de l'acostament de la frontera en terres empordaneses i gironines. En altres indrets, que han patit situacions semblants de guerra continuada, i terres de frontera en definitiva com l'Alsàcia, s'han pogut mesurar, amb enquestes generals, els efectes sobre la població i sobre les infraestructures productives.⁽⁵⁰⁾ Ens hem de fiar de les dades que proporciona la conjuntura agrària mesurada a través dels arrendaments dels censos i delmes de les capellanies de la seu de Girona. Un indicador indirecte, en la mesura que reflecteix la contractació de la renda feudal (on els delmes hi tenen un pes important, al costat dels censos, i que per tant es pot fer extensible a la renda agrària) i que pot ser un fidel reflex de la realitat de l'economia agrària del bisbat de Girona.

Hem disposat les rendes per ardiaconats a fi de remarcar les diferències geogràfiques de les rendes de les capellanies de la seu de Girona. L'evolució de la renda en el segle XVII denota clarament una situació marcada per les diferències de comportament de les quatre sèries. Amb tot, hi ha algunes lectures que es poden destacar de les tendències. En primer lloc, la crisi de començament de segle, especialment a la plana de l'Empordà i l'ardiaconat Major (Girona, el Pla de Girona essencialment i Baix Empordà), arriba al seu punt més baix a la dècada de 1641-1651. La guerra porta als nivells més baixos de la sèrie i accentua la caiguda de la renda. La Guerra de Secessió (1640-1652)

49. GIFRE, P., *En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (Vegueria de Girona, 1486-1720)*, tesi doctoral, Universitat de Girona, 2009, p. 768-769.

50. Per a una zona de frontera, en molts aspectes comparable a l'empordanesa, i on ha estat possible de comptar les pèrdues en la cabana ramadera, BOEHLER, J.-M., "La guerre au quotidien dans les villages du Saint-Empire au XVIIe siècle", *Flaran*, XXII, (2002), p. 65-88. No sabem quina va ser la incidència dels carretatges sobre el bestiar empordanès. Hi ha testimonis, com el de cortalers de Castelló, que refereixen obligacions de tragines a les posicions de l'exèrcit francès el 1676, a Vilabertran, a Cabanes, a Figueres, ... amb el resultat de perdre "los bous y careta" (AHG. J. Pagès, Not. Castelló, 1413 (1676): 8 d'abril de 1676 i 18 d'abril de 1676).

NÚMEROS ÍNDEX DE LES MITJANES DECENNAIS DEFLACTADES DE LES RENDES DE LES CAPELLANIES DE LA SEU DE GIRONA, 1691-1700 = 100				
	Ardiaconat de l'Empordà	Ardiaconat Major	Ardiaconat de Besalú	Ardiaconat de la Selva
1601-1610	97,10	98,92	109,46	121,36
1611-1620	80,05	83,02	89,53	126,67
1621-1630	84,09	80,34	102,20	116,20
1631-1640	91,36	87,43	108,90	127,26
1641-1651	69,91	72,37	94,51	107,97
1662-1670	68,33	73,23	83,97	102,94
1671-1680	72,38	83,54	93,05	120,33
1681-1690	83,07	99,13	106,75	129,86
1691-1700	100,00	100,00	100,00	100,00

Font: P. Gifre, *En la prehistòria dels hisendats...*, p. 182.

desballesta totalment l'estructura productiva agrària i el pagament de la renda. Veiem, però, que la davallada és més significativa en terres de l'Empordà.

La represa posterior a la Guerra de Secessió, que coincideix amb l'establiment de la frontera, es nota de manera molt més marcada a l'Empordà que en els altres ardiaconats. Sens dubte, la sortida de la crisi i la recuperació ha trigat més a l'Empordà que en els altres ardiaconats. És més, es pot fer la lectura que la frontera (en tant que camp de batalla de l'enfrontament entre les dues monarquies) pot haver estat la causa del retard en la recuperació dels nivells de renda de l'Empordà. De manera que les zones més allunyades de la frontera i, sobretot, del camí ral, per on feia l'entrada l'exèrcit francès i per on l'esperava l'exèrcit espanyol, han estat les zones menys afectades per la presència militar.

L'evolució de la població

No disposem de fogatges que ens permetin analitzar amb una certa fiabilitat l'evolució de la població empordanesa en el segle XVII i la incidència que la frontera hi va poder tenir. Ens hem d'acontentar amb les sèries procedents dels sacramentals d'algunes parròquies empordaneses. Sèries que tradueixen a nivell local i concret una tendència més general. A partir d'aquestes sèries, l'evolució de la població a l'Alt Empordà durant el segle XVII presenta

una tendència a l'atonía i l'estancament.⁽⁵¹⁾ La proximitat de la frontera no sembla haver afectat l'evolució del nombre de naixements, movent-se en uns nivells semblants en tota la centúria, amb un procés de canvi de tendència i de creixement a partir de la dècada de 1680. L'evolució de la corba de baptismes de les parròquies d'Agullana, Espolla, Navata, Ordis i Ventalló apunta cap al creixement en relació amb l'etapa inicial del segle, per contra, però, Castelló d'Empúries, la vila més poblada de la qual es disposa de la corba de naixements, assolix el nivell més baix del segle just en els vint-i-cinc anys que van de 1651 a 1675. En el cas de Castelló alguna cosa hi deu tenir a veure la proximitat de la frontera i el fet de ser la vila més poblada, i emmurallada, de l'Alt Empordà i, en segon lloc, la proximitat a la ciutadella de Roses.

És en la mortalitat, en canvi, que la segona meitat del segle XVII experimenta un increment considerable, fet que comportarà el poc creixement de la població. Especialment greu serà la crisi de mortalitat de l'any 1684, que coincideix amb una campanya militar francesa.

PERCEPCIONS DE LA FRONTERA

La situació de la plana, dels efectes de l'acostament de la frontera, la trobem en el testimoniatge fet el 7 de febrer de 1685 per part de Joan Peya, cortaler; Pere Enric, hortà, i Pere Gallinat, bracer, tots de Castelló, en relació amb la situació patida pel cortal Pujades:

“En lo any mil sis-cents sexanta, després que fonch publicada la pau entre las armas de Espanya y Fransa en lo present Principat de Cathalunya, trobant-se la casa del cortal que lo magnífich Joseph Pujadas en la ciutat de Gerona populat té y posseheix, cituat en lo terme y parròquia de la vila de Castelló de Empúries, anomenat lo cortal Pujadas, del tot dirruïda y espatllada, y las terras del dit cortal hermas y mitg perdudas per ocasió de las guerras, alashoras proppassadas, que foran duradoras molts anys, reedificà lo dit doctor Joseph Pujadas y tornà en son estat y forma la dita casa del dit cortal, y axí bé feu reduhir a nova cultura las ditas terras de aquell, la qual casa axí com és dit redificada y ditas terras tornadas a sa cultura après per los nous accidents de la guerra dels anys mil sis-cents setanta-sis y mil sis-cents setanta-set a ocasió de las entradas de las armadas francesas en lo present Empurdà y de l'habitatge que feren en la present vila de Castelló tornasen espatllar dita casa del dit cortal y devastaren los fruyts, que no se aprofità cosa de ells. Y après de passada dita última guerra y publicada la pau,

51. PLANAS, M., *La població de l'Alt Empordà al règim demogràfic antic*, tesi de llicenciatura, UAB - Lletres, 1985.

que nos apar fonch en lo any mil sis-cents setanta nou, feu tornar a adobar y redificar la casa de dit cortal lo dit doctor Joseph Pujadas, fent aquella altra vegada habitable. Y després, ab lo nou moviment de la guerra de l'any passat de mil sis-cents vuytanta-quatre essent tornada a entrar la armada francesa en lo present Empurdà, y essent vinguda a acampar en la present vila de Castelló, tornaren a espatllar dits francesos la casa del dit cortal, com són sostres, portas y finestras, deixant tant solament los taulats en ella, la qual casa fins vuy està encara del mateix modo espatllada”.⁽⁵²⁾

Fèlix Domènech, propietari de masos a Roses, acabarà per vendre els seus béns i traslladar-se a Sant Feliu de Guíxols, davant les dificultats per percebre la renda dels masos. El mas Alzeda “hera una heretat que avia cet anys que no s-i cullia, ni expectativa de cullir-i, perquè y faltava casa, y además que per estar tant serca de Rosas no-s trobava qui la volgués manar”. El mas Barrera l’ha de vendre a carta de gràcia, ja que “no-n traguí, des del any 1674 que comensa la guerra fins lo any 1685, que foren las últimas paus, sols se ajustaren la culleta de 1674, que la del any 1675 la destruí lo francès, y destruí la casa tota, y estigué en erm fins lo any 1681, que s-i feu un poch de casalot, y comensà de donar fruit lo any 1682 y 1683, ab que lo any 1684, que se retirà lo francès de Gerona a Castelló, tornaren posar la casa en terra y devoraren tota la anyada”.⁽⁵³⁾ El 1683 també ha de vendre la torre d’en Domènech, a la muntanya de Coltell Fred de Roses, dels quals fa molts anys que no en cull res, a causa de no trobar masover “*pro existentia tam proxima a fortalitia villae Rosis*”.⁽⁵⁴⁾

De la visió individual, dels efectes patrimonials i de la renda, passem a la visió col·lectiva, la que és el resultat de la suma de visions, la d’algunes de les universitats de l’Alt Empordà. La universitat d’Empúries, al·ludia, el 1660, a la causa del despoblament del lloc al fet d’estar situada “molt serca de la fortalesa de Rosas, que vuy té ocupada lo enemich y quiscun any arriba en ella y se n’aporta tots los fruys que los pochos singulars de ella cultivan”.⁽⁵⁵⁾ De manera clara i diàfana exposava la situació la universitat de Cabanes, en evocació de causa a l’Audiència, el 1664 quan es queixava de la “summa pobresa” en què

52. AHG. M. Pastell, Not. Castelló d’Empúries, 1476 (1685): 7 de febrer de 1685. El cortal Pujades tenia una superfície de 70 vessanes de terra de conreu, 36 de prats i closes, i 13 entre prats i conreu. Va ser venut per 3.000 lliures el 18 de juliol de 1687 (AHG. M. Pastell, Not. Castelló d’Empúries, 1480 (1687): 18 de juliol de 1687).

53. Biblioteca Palau de Peralada. *Recull de documents i notes de la família Domènech*, f. 188, 190-191. Una caracterització del patrimoni de Fèlix Domènech, en l’edició del manuscrit *Treballs y desdítas que àn succeït en lo present principat de Chatalunya y en particular a nostre bisbat de Gerona (1674-1700) de Fèlix Domènech*, edició a cura de GIFRE, P. i TORRES, X., Girona, Biblioteca d’Història Rural, 2001, p. 17-32.

54. AHG. M. Pastell, Not. Castelló, 1473 (1683): 9 d’octubre de 1683.

55. AHG. M. Pastell, Not. Castelló Empúries, 1444 (1662): el memorial és inscrit l’11 de maig de 1662.

es trobaven els seus habitants a causa “dels infortunis de la guerra y altres, per ser tant a la frontera de Rosselló y prop de la plassa de Rosas, y per consegüent lo paradero de totes les armades que en tot lo temps de les guerres proppassadas han arribat al Empurdà”.⁽⁵⁶⁾ La universitat de Torroella de Fluvià, el 1665, exposava “la ocasió de estar dita universitat tan atressada [en el pagament dels censals] és estada la calamitat y causa de la guerra que tots estos anys proppassats ha suportat dita universitat contínuament, essent invadida ja de unas armas y ja de altres, per estar situada en la frontera, y haveri agut en ella casi sempre allotjaments y contribucions”.⁽⁵⁷⁾ La universitat de Roses també patia la mateixa situació, tal com deixava escrit en la concòrdia a què arribava amb els creditors el 1668, agreujada per la fortalesa militar, fet que porta a deixar de ser convocat el seu regiment durant vint-i-quatre anys, “tant per causa de las guerres tant grans ha suportadas lo present Principat de Cathalunya y en particular lo Empurdà, com també per causa de la fortalesa y presidi hi ha hagut sempre dende dit any mil sis cents quaranta y de present hi ha y haurà sempre en dita vila de Rosas”.⁽⁵⁸⁾ La universitat de Castelló, en lletra citatòria presentada davant l’Audiència el 1669, especificava que la causa de la seva situació s’havia d’atribuir a “estar situada prop la fortalesa de la vila de Rosas, ésser la primera que feya apposició al francès quant entrava ab exèrsit a las pars de l’Empurdà”.⁽⁵⁹⁾ Semblantment, la universitat de Llançà també evoca lletra a l’Audiència, el 1670, al·legant que “la vila de Llançà, bisbat de Gerona, és frontarissa ab terras del comptat de Rosselló y regne de Fransa, y per esta causa havent-hi hagut guerra tants anys”.⁽⁶⁰⁾ La universitat de Peralada, el 1690, en arribar a concòrdia amb els seus creditors censalistes, també exposa una situació semblant: “per ocasió de la calamitat del temps y infortunis de les guerres passades, com altrament essent com és vuy a la frontera del comptat del Rosselló, y prop la plassa y fortalesa del Portús, y ésser sempre en lo temps de les guerres estada dita vila, terme y parròchia de Perelada lo paradero de todas las armadas que en tot temps de las guerres hi ha hagudas en lo present Principat de Cathalunya y en particular en lo Empurdà”.⁽⁶¹⁾ En un darrer testimoniatge, un veí de Puigbarutell i Vallgornera refereix que el terme contribuïa a la universitat de Peralada en el quarter que va tenir l’hivern de 1695 i també “en los anys que y ha aguda guerra en los quals se ha offert a la vila de

56. AHG. A. Savarrés, Not. Girona-11, 454 (Div. 1664-1668): 26 d’abril de 1664.

57. AHG. M. Pastell, Not. Castelló Empúries, 1442 (1664-65): 14 de setembre de 1665.

58. AHG. M. Pastell, Not. Castelló Empúries, 1449 (1668): 6 de maig de 1668.

59. AHG. M. Pastell, Not. Castelló Empúries, 1444: 31 d’agost de 1669.

60. AHG. P. Rosselló, Not. Girona-8, 576 (Div. 1670-1673): 21 d’agost de 1670.

61. AHG. Not. Peralada, 788 (1689-1690): 2 de novembre de 1690.

Peralada pagar contribució al governador de Coplliura y Bellaguarda per conservació de dita vila y veynats de la parròquia”,⁽⁶²⁾ aquí tornem a trobar l'efecte de la frontera i, sobretot, la frontera militar: Cotlliure i Bellaguarda.

Podríem considerar en els primers casos que es tracta de visions des de dalt de la comunitat pagesa, d'elements externs a la comunitat (el doctor Pujades viu a Girona i Fèlix Domènech s'ha traslladat a Sant Feliu de Guíxols) que volen justificar la venda dels seus masos. La realitat, però, és ben diferent. Els rendistes, de la mena i la procedència que siguin, tenen escampades les seves propietats arreu de la geografia, i allò que els preocupa és el manteniment de les rendes. Quan les rendes cauen, i sembla que això és així a partir de les dades proporcionades per la renda de les capellanies de la seu de Girona, opten per vendre els seus masos i cortals. Aquesta és una realitat: el mercat de la terra de parcel·les i de masos ofereix en els anys posteriors a la frontera del tractat dels Pirineus una oferta important que no troba compradors. L'assimilació és clara: frontera i guerra, d'una banda, i de l'altra, frontera i caiguda de les rendes.

La visió col·lectiva, la visió de les universitats, està més elaborada. Bona part dels textos que hem extret són textos adreçats a l'Audiència a fi que obligui els creditors censalistes a avenir-se a una concòrdia. És clar, la referència a la guerra i al fet que en haver-hi guerra declarada les pensions de censals no poden córrer és un argument jurídic amb una base ferma. La invocació a la guerra, no pas la invocació a la frontera. I la frontera és invocada per totes i cadascuna de les universitats, cosa que no era necessària en termes jurídics, però sí polítics. Una frontera que, sobretot a partir de 1674, s'ha mostrat molt vulnerable a les entrades de tropes del rei Lluís XIV. Les universitats han pressionat la Diputació del General en aquest aspecte. Res, però, no s'ha aconseguit. Fins 1697, en terres empordaneses, se celebraran les paus amb França amb entusiasme, tot i que les coses difícilment havien de canviar. Els ajuts externs no arribaven. La presència de la frontera era inqüestionable. El 1705, durant l'aixecament contra Felip V, a l'Empordà s'estarà molt lluny de l'unanimitat. Felip V s'havia casat a Figueres, amb festes importants. Carles III era el nou rei dels catalans. És clar, era un rei de la casa d'Àustria, la monarquia que els havia acostat la frontera amb França. En el moment inicial, l'aixecament de 1705 podia ser una campanya militar més. S'havien acostumat a tantes que els havien fet esquerps als crits d'adhesió exteriors. Les notícies dels particulars confirmen plenament aquesta visió. L'acostament de la frontera els havia fet, si cap, més hàbils negociadors amb els exèrcits quan trucaven a la porta de les viles. Els representants de les

62. AHG. A. Julià, Not. Peralada, 753 (1693-1703): f. 92v.

universitats estaven àvids i diligents a negociar composicions amb els militars de torn. A còpia de patir-ho, havien après que vivien a la frontera.

La notícia de les paus de Ryswick és coneguda a Castelló l'1 de desembre de 1697, "les quals se esperan ab lo favor de Déu publicar-se en la ciutat de Barcelona". El consell de la universitat determina fer festa el 19 i 20 de gener de 1698 per celebrar-ho. Hi havia, però, allotjament a la vila encara l'octubre de 1698, quan s'amenaça de fer anar a Castelló "tots los soldats casats". Pau sí, però manteniment d'allotjaments de tropes també.⁽⁶³⁾

CONCLUSIÓ

Les monarquies, durant l'edat moderna, tenen l'objectiu, per afermar la sobirania sobre els territoris, de fixar i afirmar les fronteres. Les fronteres, però, les acaben per establir els que estan més a prop: les universitats i parròquies. La frontera establerta a l'Albera, la frontera del tractat dels Pirineus, comença per ser una frontera entre universitats i parròquies: són els límits de les parròquies i universitats els que van fixar allà on arribava la monarquia francesa i la monarquia espanyola. Uns límits que implicaven conflictes entre veïns, però com que venien de lluny tenien també solucions llunyanes: els afitaments i atermenaments. Els drets de pas i de pastura també estaven regulats, alguns ho havien estat de manera immemorial.

La novetat de la frontera de 1659 (una realitat des de 1652) és que la guerra es va acostar a terres empordaneses. Les continuades guerres de la segona meitat del segle XVII van fer de l'Empordà terra de pas i de camp de batalla dels exèrcits de les dues monarquies i dels, més o menys controlats, miquelets que van fer del viure sobre el terreny la seva raó de ser, i la demostració de la seva força i de les carències de l'altre. Els tractes que s'establien amb els exèrcits de torn, fossin del rei que fossin, així com les campanyes militars viscudes durant prop de seixanta anys, devien pesar i no pas poc en el moment de prendre posicions l'estiu de 1705. Els advertiments a hereus i coneguts de no decantar-se per ningú, de dedicar-se al patrimoni particular i desentendre's de la política, serà una conseqüència lògica i evident. A còpia de pagar i perdre, havien decidit no jugar més. Almenys, fins que vinguessin èpoques millors.

63. Arxiu Municipal de Castelló. Llibre de conclusions 1695-1715. També, AHG. P. Heras, Not. Castelló, 1545 (1698), f. 25. Sobre el coneixement de la pau a Girona, VICENS, J., "Gerona después de la Paz de Ryswick, 1698", publicat a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, II (1947), reeditat a VICENS i VIVES, Jaume, *Girona. Estudis i articles sobre Girona i les comarques gironines*, (eds. J. Sobrequés, M. Morales), Barcelona, Base, 2010, p. 45-46.